

СТАРО СРПСКО КРИВИЧНО ПРАВО У ДУШАНОВОМ ЗАКОНИКУ

Апстракт: Душанов законик, сигурно највреднији плод српског средњовековног права, круна правног континуитета Немањихке државе, "устав средњовековне Србије", донет на државним саборима 1349. и 1354. године, важан је правни споменик и словенског права. Кривично право Душановог законика садржи велики број норми које порекло воде из најстаријег српског обичајног права. Ово истраживање има за циљ да у што већем обиму баца светлост управо на те оригиналне, старосрпске делове судског поступка Душановог законика. Резултати истраживања груписани су у четири главне целине: остаци крвне освете, посебна кривична дела, колективна објективна одговорност и кривичне санкције.

Кључне речи: српско обичајно право, крвна освета, посебна кривична дела, кривичне санкције.

УВОД

Душанов законик, сигурно највреднији плод српског средњовековног права, круна правног континуитета Немањихке државе, "устав средњовековне Србије", донет на државним саборима 1349. и 1354. године, важан је правни споменик и словенског права. У стручној литератури одавно је постављено питање у којој мери је Законик представник изворног српског, а самим тим и словенског права. После почетног словенофилског заноса истраживача романтичара средином XIX века, приступило се знатно објективнијем проучавању Законика цара Стефана и утврђено је да он, осим изворних правних норми, садржи и реципирано византијско право. Шта више, у стручној литератури преовлађује становиште да Законик представља пример утицаја византијског на словенско (српско) право.

Ово истраживање има за циљ да у што већем обиму баца светлост управо на оригиналне, старосрпске делове кривичног права Душановог законика колико је то објективно највише могуће. Да покуша, без романтичарског заноса, уз уважавање неспорног византијског утицаја, да конкретно представи одредбе које по мишљењу аутора имају своје порекло у старим српским обичајима и обичајном праву.

Једно од општих обележја Душановог законика¹ је да садржи велики број норми кривичног права. У литератури је веома је заступљено мишљење да је највећи утицај византијског на српско право извршен управо у области кривичног права. То

¹ Душанов законик биће повремено означаван и скраћеницом ДЗ. Нумерисање чланова Законика и њихово цитирање прати редакцију коју је С. Новаковић урадио 1898. године, а према тексту који је објављен у хрестоматији Законски текстови старог и средњег века, Д. Николић, А. Ђорђевић, Ниш 2002, 217-243.

се највише односи на јачање принципа индивидуалне (субјективне) кривичне одговорности, облике виности и врсте и начине извршења кривичних санкција. Међутим, писано српско право задржало је и неке оригиналне особености. Другим речима, у кривичном праву Законика има остатака старог српског права у оним случајевима када је снага обичаја била толико јака, да држава није могла или није желела да је рецепцијом страног (византијског) права истисне. Зато је кривично право садржано у Душановом законуку једна несвакидашња, специфична синтеза византијских и српских правних схватања. Наравно, уплив византијског права је огроман, али не и искључив. Специфичности кривичног права у Душановом законуку углавном потичу из српских старина и имају значајне сличности са кривичним правом других словенских народа, пре свега са кривичноправним нормама у Руској правди, првом древноруском правном извору.² То се, на пример, односи на извесне остатке и трагове крвне освете у кривичном праву, затим на често појављивање објективне одговорности ширег колектива (села, града или "околине") за кривична дела сопствених чланова, као и на разгранату мрежу имовинских казни. Она се, између осталог, односи и на одговорност породичне задруге за деликте њених чланова.

ОСТАЦИ КРВНЕ ОСВЕТЕ

О крвној освети у средњовековној Србији у литератури су изнета веома различита мишљења. Ипак, преовлађује схватање да крвна освета у свом првобитном, изворном облику није постојала, тј. да је нестала још у предржавном уређењу, са распадом родовско-племенске заједнице. То ипак не значи да је српско средњовековно право лишено било ког облика утицаја крвне освете. Напротив, у писаном праву, а самим тим и у Душановом законуку, осећа се њено некадашње постојање. То се, рецимо, одсликава у правним нормама које говоре о "вражди", новчаној надокнади за убиство, која је проистекла из поступка мирења и композиције. Остаци крвне освете огледају се и у врло развијеном систему новчаних казни (глоба) за разна кривична дела; стиче се утисак да је српско право преваљивало пут сличан германском или руском праву где је у првим законцима управо тако превазилажена традиција крвне освете. Душанов законик, иако хронолошки гледано прилично удаљен од, рецимо, Салијског закона или Руске правде, није у том погледу изузетак.

Конкретан реликт крвне освете на један прикривен и загонетан начин садржан је и у члану 86. Душановог законика: *"Где се обрете убиство, он-зи који-но буде зарвал, да јест крив, ако се и убије"*. Судаћи по тексту, реч је о некажњивом убиству јер постоји кривица "онога који је зарвао" – дакле онога који је заподенуо сукоб. Нема уобичајене санкције за убиство ("вражде"), што нам указује на чињеницу да овај члан говори о дозвољеном, некажњивом убиству. Нема кривичног дела јер постоји кривица жртве, убијеног, а убици као да је прећутно признато право на тренутну освету, пошто се може претпоставити да је заподевач са њим ступио у борбу на живот и смрт. Чак се стиче утисак да је овде Законик нападнутом изузетно дозволио да нападача тренутно сам "осуди" на смрт, која би га, у давним временима,

² Тако, рецимо, институт "дикаја вира" који је формулисан у члановима 4, 5. и 6. шире редакције Руске правде неодољиво подсећа на случајеве колективне одговорности села и околине предвиђене Душановим закономиком. Слично је и са пољским обичајним правом, где "ополе" преузима на себе одговорност за убиство које је починио његов припадник (чланови 8. и 10. зборника пољског обичајног права Елблоншка књига). Важно је уочити да објективна колективна одговорност заједнице за њене чланове потиче од правних схватања која су идентична код многих Словена, тако да се може сматрати старом словенском, а самим тим и српском правном установом.

ионако снашла по правилима крвне освете (додуше, не баш од саме жртве напада, већ од његових најближих сродника).

Т. Тарановски, анализирајући овај члан Законика, истиче сличност са пољским и чешким правом и подвлачи разлику између нужне одбране против напада и некажњиве реакције против заподевања. Он вели да чл. 86. ДЗ не може да се повеже са институтом нужне одбране, кривичноправним појмом који више одговара савременом, нововековном правном резоновању.³ С друге стране, А. Соловјев сматра да се Законик у чл. 86. надовезује на одредбе Скраћене синтагме, те смисао текста проналази у блиској вези са нужном одбраном. Он предочава да је нужна одбрана као основ искључења противправности позната римском и византијском праву, одакле је и преузета у Душанов законик.⁴ Мишљење Тарановског ипак изгледа аргументованије и тачније. У сваком случају, несумњиво да је некажњиво убиство веома повезано са некада широко распрострањеном крвном осветом, те да на тај начин представља један од најзначајнијих преживљаја древног српског права.

ПОСЕБНА КРИВИЧНА ДЕЛА

Душанов законик садржи и поједина кривична дела која воде порекло из старог српског обичајног права или бар по садржини у великој мери подсећају на установе старог српског и словенског права. Сва кривична дела о којима ће бити речи у себи садрже извесне особености које их одвајају од осталих деликата и које указују да у свом бићу носе преживљаје старог српског права.

Члан 20. Законика прописује кривично дело против хришћанске вере: *"И људије који са влховством узимљу из гробов, тере их сажисју, село које то-зи учини, да плати вражду; ако ли буде поп на то-зи дошал да му се узме поповство"*. Овде постоји више чинилаца због којих се кривично дело може довести у везу са старим српским и словенским правом. Пажњу најпре изазива реч "влховство", којом се означава начин извршења и предмет поменутог дела. У енциклопедијском речнику "Словенска митологија" под одредницом "чаробњак" записано је да се у староруској традицији тако означавао "пагански жрец, звездочатац и пророк"⁵. А. Соловјев верује да се у овом члану Законика говори о "једној специјално српској празноверици – о спаљивању тела вукодлака". Он вели и да се под изразом "вљховство" подразумева раскопавање гроба и спаљивање тела.⁶ Тарановски такође помиње кривично дело мађионичарства, чаробњаштва из чл. 20. и сврстава га међу кривична дела против вере. Он посебно истиче кривичну одговорност села, подвлачећи да она у овом случају није супсидијарна, већ главна и искључива.⁷ Додамо ли овоме чињеницу да је Православна црква против старог словенског обичаја спаљивања вукодлака почела да се бори баш у XIV веку,⁸ отварају се бројне претпоставке. Готово сигурно можемо рећи да је тај пагански обред био доста јак у Србији у време доношења Душановог законика. Да није било тако, вероватно не би ни настала норма којом се строго забрањује такво понашање и кажњава читаво село. У том смислу Законик овде поставља брану за преживљавање старог словенског, незнабожачког обичаја, водећи

³ Т. Тарановски, *Историја српског права у Немањинској држави*, Београд 1996, 432-433.

⁴ А. Соловјев, *Законодавство Стефана Душана, цара Срба и Грка*, Београд 1998, 453.

⁵ Поред речи "чаробњак" дат је на руском језику и израз "вљхвѣ, вљхвѣи" - чаробњак, чаробњаци као и "волхование" што значи чаробњаштво. Термин влховство из члана 20. ДЗ у потпуности одговара облику и значењу садржаном у Речнику. Словенска митологија, Београд 2001.

⁶ А. Соловјев, 484.

⁷ Т. Тарановски, 474-475.

⁸ А. Соловјев, 476.

се одредбама Скраћене синтагме⁹. Међутим, он проширује норму Синтагме служећи се једном чисто старинском установом: колективним кажњавањем шире заједнице, у овом случају села.

Завређује пажњу и сама санкција за ово кривично дело. Вражда, прастара установа српског права представљала је имовинску казну која порекло води из времена крвне освете, тј. периода њеног превазилажења кроз композицију – новчани откуп. То се, у прво време, очигледно односило само на најтеже деликте – убиство и тешке телесне повреде. Током времена, постала је уобичајена и за друга кривична дела. По пореклу и правној природи особене кривичне санкције вражде, закључује се да застарело словенско схватање о кривичном делу као приватноправном деликту није у потпуности превазиђено. Без обзира на утицај далеко развијенијег византијског права, Душаново законодавство задржало је трагове старог српског права, који су изражени и преко заступљености у Законику специфичне новчане казне. Дакле, кроз члан 20. Законика кривично дело мађионичарства, "влховства" могу се сагледати сви елементи трагова старих српских обичаја у особеном кривичном делу: стара словенска терминологија, колективна објективна одговорност ширих заједница и новчана казна чак и за најтежа кривична дела.

Чланови 97. и 98. Законика говоре о још једном кривичном делу које садржи остатке старог српског права – о чупању браде, бркова и косе ("мехоскубина"). Реч је о деликту који спада у групу кривичних дела против личности и заправо представља кривично дело увреде части. У најстаријем словенском правном споменику, Руској правди, неколико чланова посвећено је кривичним делима увреде части (чл. 23-28. шире редакције). Конкретно кривично дело "мехоскубина" препознајемо у чл. 8. кратке редакције Руске правде: "*А за бркове 12 гривни и браду 12 гривни*". Новчана казна предвиђена је такође и у чл. 98. Душановог законика: "*И ако се **оскубета два себра, мехоскубине 6 перпер***". Може се рећи да руско и српско право кривично дело чупања браде, бркова и косе третирају исто – као повреду части и кажњавају га релативно нижим новчаним казнама. С друге стране, одредба члана 98. Законика која гласи "*Кто се обрете **искуб браду властелину или добру човеку, да се тому-зи обе руке отсеку***" свакако је, у погледу казне, претрпела утицај византијског законодавства. Осим тога, кривично дело "мехоскубина" овде добија и класни карактер који се огледа у квалитативно различитој кривичноправној заштити властеле и себара. Ипак, биће кривичног дела је идентично: чупање браде и косе сматра се увредом части, јер су коса, брада и бркови некада били симболи достојанства слободног човека.

И нека имовинска кривична дела из Душановог законика садржала су трагове некадашњег српског права. То се, између осталог, односи на дело "потка" из члана 77. Законика: "*Потка међу селми 50 перпер, а влахом и арбанасом 100 перпер; и те-зи потке цару половина, а господару половина чије буде село*". По С. Новаковићу, термин потка изворно је означавао свађу, сукоб, бој између села.¹⁰ Тај сукоб се очигледно односио на спор око сеоских земљишта. Новчана казна, глоба, делила се између цара (државе) и господара села (оштећеног).

Т. Тарановски сматра да је "потка" представљала врсту повреде аграрне својине, док бугарски правни историчар С. Бобчев тврди још и да се под истим

⁹ Скраћена синтагма, један од најважнијих извора права у средњовековној Србији, настао превођењем и скраћивањем византијског закона Властарева синтагма, кодекса грађанског и кривичног права из 1335. године. Душанов законик је у многим одредбама допуњује, а због заједничког појављивања у преписима сматра се да чине неодвојиву целину.

¹⁰ С. Новаковић, *Законик Стефана Душана цара српског 1349. и 1354.*, Београд 1898, 192.

изразом подразумевала најпре белега око ливаде, а касније гранични, међашки знак.¹¹ Ово кривично дело се, дакле, састојало у повреди граничног знака од стране једног села, тј. у повреди неприкосновености аграрне својине. Познато је да се у српском средњовековном праву кривично дело и сама казна за то дело термилошки нису разликовали, тако да се под термином "потка" подразумевала и глоба (новчана казна). Посебно је занимљива чињеница да се као извршилац деликта из чл. 77. Законика појављује колектив – село. И у томе се препознају реликти старог српског права – заједница је могла бити извршилац кривичног дела. Дакле, нема јасно изражене индивидуалне, субјективне одговорности као у византијском праву. Све то нас наводи на закључак да је овде реч о добро познатом кривичном делу из давних обичаја и вековне праксе.

На одредбе чл. 77. садржински се надовезују и норме из чланова 79, 80. и 82. Душановог законика. Први од наведених почиње формулацијом: *"А за међе и за земљу што се потварају међу собом, да иште судом од светог краља..."*. Јасно је да се "потка" односила на повреду међашких знакова и аграрне, сеоске својине. Сам помен времена краља Милутина, још једном убедљиво доказује да је установа потке, у тренутку доношења Законика, већ дуго присутна у историји српског права, јер има корене у законодавству ранијих владара.

И члан 80. помиње *"међе селске"*, а члан 82. Законика осим "потке" помиње и "попашу" која се, иначе, под тим именом такође појављује у хрисовуљама донетим пре Законика. Члан 82. гласи: *"Где престоји влах или арбанасин на селе, на том-зи селе да не престоји други греде за њими. Ако ли по силе стане, да плати потку и што је испасал"*. Занимљиво је мишљење Тарановског, по којем се "попаша" може сврстати у шири појам "потке".¹² У сваком случају, ради се о сродним установама древног српског права које истим термином означавају и кажњива дела и глобе за вршење тих дела. Сеоска заједница је потенцијални извршилац дела, а у томе још једном препознајемо оригиналан дух словенског права.

Још једно имовинско кривично дело носи у себи трагове старог српског права. Реч је о кривичном делу управљеном против туђих усева – паљевини или палежу. Ово дело санкционисано је у члановима 99. и 100. Законика: *"Кто ли се најде ужег кући, или гумно или сламу, или сено, да то-зи село да пожежцу; ако ли га не даст, да плати оно-зи село што би пожежца патил и платил"* и даље, *"Ако ли кто ужеже изван села гумно или сено, да плати околина, воља да да пожежцу"*. По мишљењу Н. Радојчића, ови чланови преузети су из византијског законодавства, али су при том прилагођени српским схватањима.¹³ Заиста, прилагођавање српским правним схватањима огледа се управо у одговорности села (чл. 99) и околине (чл. 100) за извршено дело паљевине. Опште јемство села и околине за кривична дела неодољиво подсећа на аналогне случајеве у Руској правди. Из тога поново произилази да су норме о паљевини написане у духу препознатљивог старословенског права. Без обзира на готово исто решење у византијском праву (Властаревој синтагми), чланови 99. и 100. Законика у основи се ослањају на старе српске и словенске обичаје.

Т. Тарановски такође сматра да порекло наведених чланова треба тражити у српском обичајном праву.¹⁴ Он истиче да су норме потпуно у духу старог српског права, а износи и веома занимљиву мисао да суд у средњовековној Србији није кажњавао кривца већ кривично дело, те да није ни улазио у питања о виности и

¹¹ Т. Тарановски, 465.

¹² Т. Тарановски, 467.

¹³ Н. Радојчић, *Душанов законик и византијско право*, стр. 71, Зборник у част шесте стогодишњице Законика цара Душана, Београд 1951.

¹⁴ Т. Тарановски, 464.

подобности за извршење кривичног дела паљевине. Ова констатација иде такође у прилог тврђењу да одредбе Законика о паљевини више одговарају приликама старосрпског него византијског права, јер недвосмислено говоре о колективној објективној одговорности села и околине. Не треба да изненађује ни алтернатива која је препуштена, условно речено, ужој заједници. Законодавац је свесно препустио колективним заједницама (селу и околини) да ли ће кривца предати властима или платити глобу, обезбеђујући им на тај начин некакву "судску аутономију".¹⁵ Управо је такав начин правног резонавања близак решењима словенског тј. српског права.

КОЛЕКТИВНА ОБЈЕКТИВНА ОДГОВОРНОСТ

О кривичној одговорности села и околине већ је било говора. Објективна одговорност, колективна и искључива, као што је речено, одлика је мање развијених правних система. У односу на византијско право које је интентивно продирало у Законик и прожимало га, изворно српско право представљало је одраз друштвене неразвијености. И поред тога, многе старине преживеле су захваљујући снази обичаја уопште, али и због широке распротањености у пракси, као и преко записивања у повељама српских владара. На тај начин, доспеле су и до времена Душанове кодификације српског права. Једна од тих старина била је и установа објективне колективне кривичне одговорности.

Одговорност сеоске заједнице за деликте свога члана несумњиво је словенског порекла. Наиме, Руска правда, правни споменик који у својој првобитној верзији готово да није претрпео никакве утицаје страног права, изричито наводи одговорност "верва" (сеоске општине) за своје чланове.¹⁶ Дакле, ово је још једна потврда да се колективна одговорност темељи на најранијем словенском обичајном праву, те да никако нема узоре у далеко развијенијем византијском праву, у којем доминира индивидуална субјективна одговорност. Све одредбе Душановог законика које се односе на кривичну одговорност друштвених заједница за своје припаднике, спадају у словенско, одн. оригинално српско право. Субјективна кривична одговорност која се пробија кроз шуму српских обичаја не потискује у потпуности колективну одговорност, већ се, стицајем околности, ствара конкуренција два начина правног резонавања у кривичном праву Законика. Тако се може говорити о колективној одговорности породичне задруге на једној и села, града и околине на другој страни. Иако смо оба типа кривичне одговорности помињали у оквиру других целина, неопходно је поново указати на тај феномен, овог пута у целовитијем контексту колективне одговорности.

Код кривичне одговорности породице ("куће"), треба поменути чланове 52. и 71. Законика. У првом члану говори се о одговорности куће за кривично дело велеиздаје (невере) коју је починио припадник властееоске породице: "*... брат за брата и отац за сина, родим за родима... он-зи који је сагрешил, тогова и кућа да плати*", док се у другом члану даје могућност избора господару куће да ли ће члана породице предати или платити казну за учињено кривично дело: "*И кто зло учини, брат, или син, или родим, који су у јединој куће, все да плати господар куће, или да даст ко је зло учинио*". У оба случаја Законик прописује објективну кривичну одговорност породичног старешине за деликте његових укућана, с тим што у члану

¹⁵ Треба се подсетити на чл. 71. ДЗ који говори о могућности која је дата господару куће: "*все да плати или да даст ко је зло учинио...*". Породична задруга се у том погледу, по тексту Душановог законика уопште не разликује од ње ширих друштвених заједница.

¹⁶ Тако нпр. члан 3. шире редакције Руске правде гласи: "*Ако неко убије кнежевог мужа «в разбој» (у разбојништву), а убица се не пронађе, тада виру да плати верв (општину)...*"

71. прописује и персоналну егзекуцију, извршење на личности одговорног лица. Извршење на имовини дужника је правни појам развијенијег византијског права, док је персонална егзекуција несумњиво одраз старијих српских обичаја.

Одговорност села предвиђена је у већем броју одредаба Душановог законика. Члан 20. Законика који забрањује вађење мртвих из гробова, као субјекта кривичне одговорности не наводи појединце, већ читаво село: *"село које то-зи учини, да плати вражду"*. Слично томе, члан 92. такође прописује одговорност села за деликт појединца који је остао непознат суду: *"ако ли га не да село пред судијама, што покаже суд, да плати село то-зи"*. Очигледно да Законик уопште не води рачуна о физичком лицу које је извршило кривично дело, тако да законодавац практично из немоћи у конкретном случају наређује кажњавање читавог села. И поново се даје могућност избора: сеоска заједница може да преда кривца (ако га пронађе) или да плати прописану глобу. Затим, треба се подсетити садржине члана 99. ДЗ који говори о паљевини као кривичном делу, али и о одговорности села за недопуштену радњу делинквента: *"да то-зи село да пожесецу; ако ли га не даст, да плати оно-зи село"*. Међутим, по тексту члана 145. Законика кривична одговорност села била је прописана за случај да се на његовој територији пронађе "тат" (лопов) или "гусар" (разбојник). То је изражено на следећи начин: *"... гусара ни тата да нест ни у чијем пределу ... у којем се селе нађе тат или гусар, то-зи село да се распе"*. Сеоски органи били су дужни да контролишу своју територију, што је представљало њихову обавезу према држави (владару). Уколико би органи врховне власти у некој сеоској области пронашли тата или гусара, читаво село је сурово кажњавано расељењем. Дакле, и у овом случају било је кривично одговорно цело село без обзира на кривицу. Најзад, и чл. 169. садржи истоветну санкцију за тајно и неовлашћено ковање новца од стране златара: *"Аште ли се обрете златар освен градов и тргов ми у којем селе, да се то-зи село распе и златар иждеже"*. Читаво село је, дакле, кривично одговарало по принципу објективне одговорности, а *"... ако се обрете златар у граду кове динаре тајно, да се златар иждеже и град да плати глобу што рече цар"*. Из другог дела члана 169. види се да је град сносио одговорност за кривицу златара који је живео у граду и неовлашћено ковао новац на његовој територији. Сам златар такође је кажњаван спаљивањем, али то не умањује апсурд објективне одговорности читавог града, заједнице која је без обзира на пронађеног делинквента плаћала глобу држави (цару). Ипак, треба напоменути да је други део члана који говори управо о забрани ковања новца у градовима преузет из познијих преписа Душановог законика.¹⁷

Кривична одговорност "околине" прилично је заступљена у Законику. Најпре је налазимо у члану 58. који прописује заштиту имовине умрлог властелина од евентуалне самовоље: *"Кто ли умре, а има једино село у жупе или међу жупами, што се зло учини тому-зи селу пожегом или иним што љубо, всу ту-зи злобу да плати околина"*. Дакле, "околина" је могла бити кривично одговорна исто као и село. Законик инсистира на општем јемству околине, као што захтева опште јемство породичних и сеоских заједница. Он помиње кривичну одговорност околине и у својим одредбама о паљевини. Члан 100. садржи овакву формулацију: *"Ако ли кто ужеже изван села гумно или сено, да плати околина..."*. Члан 126. говори о одговорности околине града, и под тиме вероватно подразумева околна приградска села: *"Градска земља што је около града, што се на њој гуси или украде, да плати то-зи все околина"*. И норме Законика о крађи царевих свиња такође предвиђају

¹⁷ Поменути део текста 169. члана налази се у Бистричком (сачињен 1444. године) и Атонском препису (прва четвртина XV века). У литератури су заступљена различита мишљења о аутентичности текста који прописује одговорност златара у граду и самог града. Преовлађује мишљење да су норме 169. члана о одговорности града веродостојне.

одговорност околине, што се може видети из првог дела члана 191: *"И ако гусар украде свиње царева, да плати околина..."*. Његов смисао једино се може објаснити дужношћу коју сва села у једној области имају према владару – да проналазе и требе све крадљивце и разбојнике који се задесе на њиховој територији. На тај начин се, заправо, кажњава околина због добро познате обавезе која је у чл. 145. изражена речима *"гусара ни тата да нест ни у чијем пределу"*. Околна села имала су још једну дужност – да организују стражу на путу и у брдима. Уколико не би извршила ту дужност, а настала би штета крађом, разбојништвом или услед неког другог "зла", Законик је наређивао новчано кажњавање околних села. Све то је описано у чл. 158. Законика: *"Ако је брдо пусто међу жупами, села околња, која су около тога-зи брда, да бљуду стражу. Ако ли не узбљуду стражу, што се учини у том-зи брду у пустоши штета, или гуса, или крађа, или које зло, да плаћају околња села којим јест речено бљусту пут"*.

КРИВИЧНЕ САНКЦИЈЕ

У Душановом законнику запажа се постојање двају система, двеју врста кривичних казни. То су византијски и домаћи казнени систем.

Познато је да Законик садржи обиље правних норми које су или директно преузете из византијског законодавства или донете под његовим очигледним утицајем. То је највише изражено у кривичном праву, а по речима А. Соловјева "у области кажњавања кривца осећа се највеће растојање између византијског и српског права".¹⁸ Ипак, то не значи да је законик апсолутно лишен изворног казног права. И поред заиста огромног византијског утицаја, особене кривичне санкције опстају у Законнику и дају му посебан печат, чинећи га тако својеврсном симбиозом српских и византијских правних схватања у области кривичног права. То се пре свега односи на имовинске кривичне казне које заиста представљају препознатљиво обележје српског средњовековног права уопште, о чему сведоче још и многе повеле владара из XIII и XIV века.¹⁹

Међу имовинским казнама у Душановом законнику најважнија је "вражда". Она у највећем броју случајева представља казну за кривично дело убиства и састоји се у извесној суми новца. Историјски гледано, ова особена имовинска казна настала је из крвне освете, тј. из института мирења.²⁰ Она се у почетку плаћала породици убијеног, што значи да је била приватноправног карактера. Касније ће добити сасвим други облик, тј. постаће јавноправни институт што се огледа у подели новчане казне између породице убијеног и државе, оличене у владару. У Законнику "вражда" свакако има обележја јавноправне установе, с тим што постоје и случајеви када се плаћа искључиво држави, као и ситуације када се ова санкција прописује и за друга кривична дела (дакле, не само за кривично дело убиства). Оваква еволуција старе

¹⁸ Он још истиче да је византијско право наследило од Јустинијанове кодификације јавноправни поглед на казну, док српско кривично право стоји на врло примитивном становиштву – дакле, на схватању деликта као приватноправне установе. А. Соловјев, стр. 461.

¹⁹ Ипак, ову тврдњу треба донекле условно схватити, јер и у византијском праву с почетка XIV века наилазимо на новчане казне. То се највише односи на једну византијску Новелу из 1306. године која садржи казну конфискације где се одузета имовина делила између државе и породице убијеног, што неодољиво подсећа на српску "вражду". А. Соловјев, стр. 462.

²⁰ Мирење хронолошки долази после крвне освете, као покушај њеног превазилажења. Поступак мирења састојао се у композицији, тј. материјалној надокнади коју је убица дуговао породици своје жртве. Из композиције се током времена развија тачно одређена новчана казна за убиство која је заједничка за мање-више све правне системе европских народа. Код Срба та новчана надокнада зове се "вражда", код Руса "вира", код Германа "wergeld", итд.

установе српског права сасвим је разумљива, будући да је модификована под двоструким утицајем византијских правних схватања и домаћег, српског права.

"Вражда" се у Душановом законнику изричито помиње у чл. 20. који формулацијом **"да плати вражду"** кажњава село за вађење и спаљивање лешева из гробова. То је доказ да се термин користи и за кажњавање других кривичних дела. У овом случају, кривично дело против вере, а не убиство, санкционисано је најстаријом имовинском казном – "враждом". Она се дословно помиње и у чл. 103. који говори о владаревим судским регалним правима, тј. кривичним стварима у којима суди владар на уштрб патримонијалног судства: *"Аште су отроци, да се суде пред својими господари како љубе за своје длогове, а за царе да гредут пред судије – за крв, за вражду, за тати, за гусаре, за прејем људски"*. Из овог члана види се настојање законотворца да суђење за кривична дела санкционисана "враждом" стави у надлежност државних (царских) судија. Да би потврдио своју решеност, законодавац начелно понавља пропис и у чл. 183: *"Станици вси царства ми да греду пред судије што имају суд међу собом за вражду, за гусара, за тата, за прејем људи, за крв, за земљу"*. На тај начин, Законик обичајноправне норме уздиже на ниво државних.

Треба нагласити да у Законнику постоје одредбе које не помињу дословно термин вражда, али је дају описно. Такав је, рецимо, чл. 87: *"Кто нест дошал нахвалницом по силе, тере је учинил убиство, да плати 300 перпера..."*. Дакле, чим наиђемо на норму којом се новчано кажњава убиство, знамо да се мисли на "вражду". Слична формулација садржана је и у чл. 94: *"Ако убије властелин себра у граду, или у жупе, или у катуну, да плати тисушту перпер; ако ли себар властелина убије, да му се обе руке отсеку и да плати 300 перпер"*. Овде наилазимо и на различите износе вражде – 1000 и 300 перпера. У питању је чисто класни моменат, јер се за извршено кривично дело убиства властелин кажњава само "враждом", а себар телесном (пореклом византијском) и српском имовинском казном.

Глобе као имовинске казне треба одвојити од "вражде", у мери коју околности дозвољавају. Заиста је тешко направити неко прецизно разграничење, јер се имовинске казне у Душановом законнику преплићу и термилолошки и појмовно. У начелу, под изразом глоба подразумева се имовинска санкција за мање тешка кривична дела од убиства. Ради се, заправо, како вели Тарановски о "појединачним називима имовинских казни који су се током времена генералисали у једном апстрактном називу".²¹ Међу њима треба истаћи глобе изражене у стоци, јер оне свакако представљају најархаичнији одраз српског права. Оне имају традицију у повељама донетим пре Душановог законика и више су него очигледан траг старог српског права у Законнику. Такозвана "шестиволна глоба" изричито се помиње у чл. 56. (*"...престоји властелину шест волов"*) као казна за неодазивање судском позиву и у чл. 76. (*"...да плати попашу шест волов"*). Остаци прастарог права огледају се у томе што ове одредбе засигурно воде порекло из времена које је претходило настанку робноновчане привреде, тачније када новац у ужем смислу речи није ни постојао, па су његову функцију вршиле друге ствари (нпр. стока, крзно, платно, итд).

Треба подсетити на чињеницу да у средњовековном српском праву многи термини којима се означавају различита кривична дела истовремено представљају и новчане санкције, глобе. Душанов законик садржи ову појаву, што такође само по себи јесте реликт старог обичајног права. "Мехоскубина" из чл. 98. означава и деликт и глобу од 6 перпера, (*"...мехоскубине 6 перпер"*), а исто важи и за "потку" из чл. 77. (*"Потка међу селми 50 перпер, а влахом и арбанасом 100 перпер..."*), а исто важи и за "отбој", "удаву", "опаданије", "руку" и слично.

²¹ Т. Тарановски, 396.

Посебну пажњу заслужује једна, рекло би се аутохтона имовинска казна, глоба "самоседмо". Реч је о обавези кривца да надокнади штету и уз њу плати шестоструки износ на име казне.²² Она се у Душановом законуку јавља на чак седам места, у члановима 30, 93, 102, 143, 187, 193. и 200. Тако рецимо члан 143. говори о обавези властелина-крајишника да гони гусаре (разбојнике) на територији своје "државе" (управне области). Уколико би кривично дело разбојништва било извршено узастопно два пута у истој "држави", властелин је цару дуговао "самоседмо". Све ово изражено је на следећи начин: *"И ако се обрете гусар, ошад през државу краишника и плени где годе, и опет се врати са пленом, да плаћа краишник само-седмо"*. Карактеристичан је и члан 193. који у поступку "свода" прописује обавезу лица код кога је ствар да укаже на онога од кога је ту ствар прибавио (*"да да сводника"*). Ако то не би био у стању да уради, држалац спорне ствари морао је да врати ствар и плати шестоструки износ штете: *"... што се гуси или украде, тому да да сводника или да плати само-седмо"*.

Душанов законик садржи и мноштво "безимених" новчаних санкција. Тако се кажњавају поротници са *"тисушту перпер"* јер су оправдали онога код кога је спорна ствар накнадно пронађена (чл. 154); новчаном казном од **500 перпера** кажњава се нпр. властелин који је силом отео робу трговцима (чл. 118), а са **300 перпера** властелин или цариник који би "задржао" трговца (чл. 122). Наравно, ово је само по један пример различитих новчаних казни које апсолутно доминирају у Законику.

ЗАКЉУЧАК

Душанов законик симболизује напоре за стварање мешовитог српско-грчког правног система и исте такве државне организације. Он је компромис и синтеза византијског права и старих српских обичаја смештених у феудални друштвени оквир. И његов класни елемент резултат је неке врсте компромиса између владара, световних и духовних великодостојника. Циљ му је очигледно био да све те, често супротстављене интересе помири, усклади, модификује и стави под надзор јаке државне власти.

У сваком случају, Законик је достојан представник, а у извесном броју случајева и тврдокорни и непопустљиви чувар словенских и српских правних схватања. Његове норме које говоре о некажњивом убиству, посебним врстама кривичних дела, колективној објективној одговорности, као и специфичним санкцијама ("вражда" и "глоба") нису занемарљив допринос очувању српских правних старина. Трагови старог српског права, оличени у најважнијим и препознатљивим институтима прасловенског права као што су особени деликти "влховство", "потка" и "мехоскубина", добијају свој пуни сјај и потврду словенске аутентичности тек када се упоредноправним анализама пронађу у одговарајућим правним споменицима руског, пољског, чешког и других словенских права. Те норме наговештавају некада вероватно јединствен систем обичаја свих Словена, који је, на жалост, неизводљиво у потпуности реконструисати. Сродност са установама осталих словенских (али и германских) права убедљиво показује да су европски правни системи појединих народа прошли у основи исти еволутиван пут, јер једнаки друштвени услови по правилу рађају и једнаке или сличне последице.

Са друге стране пак, Душанов законик, који једним делом одише словенским духом, а другим се ослања на темеље римско-византијског права, представља мост између различитих епоха, држава и њихових правних поредака. Он је, вероватно

потпуно мимо воље његових твораца, вишеструко прерастао њихове прагматичне законодавне мотиве и циљеве, поставши у исто време и чувар старог српског и општесловенског наслеђа и грандиозан споменик додира цивилизација – словенске и византијске.